

Методологічні основи правопізнання: антропологічний підхід

Methodological bases knowledge of law: anthropological approach

Наталія Гураленко

Ключові слова:

пізнання права, методологія, антропологія права, правотворчість, інтерсуб'єктивність.

Key words:

knowledge of law, methodology, legal anthropology, lawmaking, intersubjectivity.

Епістемологічна ситуація, що склалася в юридичній науці, засвідчила її кризовий стан і спричинила зміну парадигм у сфері пізнання. Етатистська доктрина права, яка з практичної точки зору себе вичерпала та перестала задовольняти нові потреби суспільного розвитку, поступилася ідеї «фундаменталізації людини» як узагальненої онтологічної основи формування сучасного права. Квінтесенцією наукового дослідження стало обґрунтування антропосоціокультурної природи права, за якою основним суб'єктом у загальній моделі правових взаємовідносин «людина – суспільство – держава» постає людина, натомість держава є лише інструментом у руках громадянського суспільства, а антропологічна спрямованість у її діяльності є своєрідним «компасом», показником істинності прийнятих нею правових приписів і норм.

Такий реверс доктринальних підходів неминуче долає вкоріненні формально-логічні та догматичні позитивістські схеми з їх невідворотною заміною на визнання людини системоутворюючим началом правової дійсності, ядром суспільства і держави, їх сутнісним моментом.

У контексті вищезазначеної позиції (право як благополуччя життя кожної людини) сутність права та процес правотворення обумовлені природою людини та її потребами. Основний зміст принципу антроповідповідності права полягає у такому: незважаючи на розуміння права як волі найвищих світських авторитетів, втіленої у владно-регулятивних принципах, пізнати складний правотворчий процес можна винятково крізь призму природи людини. Лише людина як приватний законодавець здатна сформува-ти найбільш прийнятні норми для захисту своїх прав, свобод та інтересів. Людина – центр світобудови, основа всіх подій та явищ, що відбуваються у світі права; усі політичні, правові, економічні, культурні явища відбуваються тільки заради неї. Оскільки цінності – це надбання самої людини, то лише людина через процеси правотворчості може обирати ту чи іншу цінність або не обирати ніяку, віддавши себе течії подій і обставин.

Необхідність переосмислення методологічних засад сучасного права робить людину основним об'єктом подібних досліджень. Право не існує поза людьми, поза середовищем їх життєдіяльності. Воно апелює систематично ні до кого іншого, як до людини. Джерела екзотеричності права кореняться виключно у бутті людини, її сутності та діяльності. За вдалими визначенням Тейяр де Шарден, «людина – це найтаємничий об'єкт, що збиває зі шляху дослідження»¹. І цей таємничий об'єкт може бути пізнаний тільки самою людиною, і ніким іншим. У цьому контексті доцільно також згадати слова Ф. Достоевського: «Людина є таємниця, я займаюсь цією таємницею, тому що хочу бути людиною»².

Як продукт людської творчості право втілює в собі всі ті характеристики, які властиві людині. Але людська сутність складна та багатогранна, й це пояснюється тим, що людина не є субстанцією, а є феноменом. Головна особливість буття людини, яка відрізняє її від усіх інших живих організмів, полягає в тому, що

¹ Т. де Шарден. Феномен человека [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.klex.ru/7ic>.

² Достоевский Ф.М. Дневник писателя 1873. Статьи и очерки / Ф.М. Достоевский [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ruslit.traumlibrary.net/book/dostoevsky-pss15-12/dostoevsky-pss15-12.html#work004>.

людське буття можливе одночасно в природі (вітальність), соціумі (соціальність) та культурі (духовність)³. Людина як біо-соціо-духовна істота здатна активно діяти, пристосовуватись до обставин, а також змінювати їх відповідно до своїх потреб; створювати предмети, яких немає в природі; формувати навколо себе особливе штучне середовище – цивілізацію, а також час від часу руйнувати її, щоб з новими силами, знову і знову її відтворювати та вдосконалювати.

Оскільки право виникає та існує як результат цілеспрямованої діяльності соціальних суб'єктів, врешті-решт замикаючись власними функціями, змістом і структурою на людині, не випадково у праві є все те, що наявне в людині – раціональне та ірраціональне, соціальне та духовне тощо. Зокрема, у природі людини обов'язково наявні вихідні першофеномени, чи архетипи, тих нормативно-ціннісних конструкцій, які визначають її морально-правову поведінку. Під час створення чи, навпаки, руйнування правової реальності людина керується передусім якостями своєї людської природи, спираючись на власні життєві сили. Людина має установки на рівні свідомості та підсвідомості, саме вони й приводять до появи духовних і практичних формоутворень правового характеру (що потрібно брати до уваги під час спроби пояснити певні процеси, які відбуваються у правовій реальності)⁴.

Сутність права (як і процеси правотворення та правореалізації) обумовлена природою людини та її потребами. І навіть якщо взяти процес створення позитивного права, то останній не здатний змінити людиновимірну природу права, адже, по-перше, через волевстановлене (позитивне) право відкривається шлях перевтілення людини у правову особистість, а по-друге, завдяки державі та пов'язаною з нею позитивною складовою свобода та справедливість отримують те, чого їм не можуть надати мораль чи інший соціальний регулятор поведінки, а саме зовнішню об'єктивованість, фіксацію в офіційних джерелах права, передбачуваність з урахуванням місця та часу розвитку, гарантованість забезпечення прав і свобод, виконання та дотримання зобов'язань та ін.

Право має владний характер: сприймаючи соціальну дійсність як дещо змінюване, держава постійно висуває до неї різні вимоги, наполягаючи на їх виконанні, прагнучи підпорядкувати її своїй волі та тримати під постійним контролем найважливіші прояви суспільного життя. Тому задля збереження своєї відкритості суспільство як спів-буття індивідів має створити таку систему інститутів, яка б давала йому змогу утримувати державу від надмірного втручання у своє життя. В основу такої протидії має бути покладений імператив антроповідповідності права – незважаючи на традиційне розуміння права як волі найвищих світських авторитетів, втіленої у владно-регулятивних приписах і діях, спрямованих на підтримання суспільного порядку, пізнавати та створювати право слід виключно крізь призму природи людини.

Право як явище соціального буття стає результатом ціле- і ціннісно-раціональної діяльності індивіда та його спільностей. Як ціннісне по суті утворення право вихідною своєю основою повинне мати такі моральні феномени аксіологічної природи, як справедливість, обов'язок, відповідальність, свобода й автономія особистості, тобто саме ті екзистенціальні людського існування, які, у свою чергу, створюють, власне, структуру особистості людини – її ціннісне «Я» та систему її аксіологічних функцій. Такий безпосередній взаємозв'язок між сутністю права й екзистенціальною природою людського буття дає змогу припускати, що вихідною об'єктивною основою правотворчості має бути людина як соціальний суб'єкт діяльності – вона і джерело, і носій права.

Джерело прав людини – сама людина, її потреби й інтереси, її спосіб існування та розвитку, тобто реальні способи її громадської життєдіяльності. Крім того, людина виступає фактичним носієм цих прав. Право – продукт виключно нормальної громадської життєдіяльності людини, а не виключно держави. Розгляд же права лише у взаємозв'язку з державою і аналіз його як продукту державної діяльності може мати дуже серйозні наслідки в спробі одержавлення і бюрократування людини як «гвинтика» величезної державної машини⁵.

Маючи своїм предметом реально наявні закони, способи функціонування, правила та прийоми реалізації, їх класифікацію й систематизацію, державоцентристський підхід, у принципі, не «знімає» проблему пошуків вихідних основ правотворення за межами реальності держави. Такий підхід байдужий до змісту

³ Александрова О. Проблема людини в філософії: осягнення взаємодії конкурентних і кооперативних засад її буття / О. Александрова // Культура народів Причорномор'я. – 2005. – № 73. – С. 214–217; Завальнюк В. Антропологічний вимір сфер буття людини: генезис поглядів / В. Завальнюк // Наукові праці Одеської національної юридичної академії. – 2009. – Том 8. – С. 64.

⁴ Макаренков О. Антроповідповідність права як умова підтримання відкритості суспільства / О. Макаренков // Вісник Львівського університету. Серія юридична : зб. наук. праць. – 2008. – Вип. 46. – С. 5.

⁵ Макаров О. Соотношение права и государства / О. Макаров // Государство и право. – 1995. – № 5. – С. 119.

права та вбачає його реальність лише у вираженні волі законодавця як вищого тлумача справедливості та як результат відображає принцип тотожності права та влади держави, правотворчості та законотворчості. Сутність права усвідомлюється як однібочна проекція влади, що походить від держави та нав'язується громадянину; лише те, що держава визначила як право, вважається таким. Водночас відомі непоодинокі випадки, коли фактичне право, яке застосовували учасники правовідносин, і позитивне право, сформульоване державою для формального врегулювання цих правовідносин, не збігалися.

На противагу цьому людиноцентристський підхід до розуміння ключових понять права з його інтенцією до пошуків абсолютних основ, формуванням ідеалів, постійним зверненням до людської природи з її цілком предметним для правового знання сутностями – свободою волі, автономністю особистості, ідеєю обов'язку, відповідальністю, справедливістю дає можливість визначити первісні засновки та первісні джерела права. Більш того, антропоцентризм як принцип правового простору – єдина форма соціального буття, яка спроможна утвердити самоцінність кожної людини з теоретично обґрунтованої віртуальності в практичну площину.

Механістичний підхід до проблем людини в праві проявився в тому, що позитивне право не знає людини як такої, воно знає суб'єкта права, тобто носія суб'єктивних прав і обов'язків. У праві суб'єкт існує в ролі позивача, спадкоємця, потерпілого, звинуваченого, посадової особи. Тому правові вчинки відділені від самої людини та сприймаються як самостійні сутності. Більш того, хоча на право покладаються великі сподівання, очікування від нього торжества Справедливості і Добра, досягнення цього залежить перед усім від самої людини-особистості, від рівня розвитку її як культурної істоти, усвідомлення нею своєї цінності.

За державоцентристським підходом образ людини редукований до такого, що людина – це істота, яка здатна розуміти адресовані їй накази, забезпечені погрозою застосування покарання. Розум, а точніше мислення такої людини, сприймає формалізацію, яка повністю знищує всі її суб'єктивні особливості. Людина нібито розчиняється у формально-раціоналізованій реальності норм позитивного права. Її буття у праві виражене лише логіко-розумовою стороною людської природи. Право постає інструментом для вирішення її індивідуальних проблем, як і сама людина є тільки засобом для здійснення самодостатньої правової системи та деяких політичних цілей⁶.

Натомість використання людиноцентристської традиції дає змогу стверджувати протилежне: право не може виражатися через правотворчу діяльність держави й задовольнятися суто службовою функцією. Воно потребує глибшого підґрунтя, щоб за зовнішнім, юридичним виглядом жило те, що називається справедливим, тобто те, що відповідає людським інтересам.

Таким чином, закономірно, якщо людина перебуває в центрі всіх найважливіших явищ і подій, то і реформування й удосконалення сучасного права повинні здійснюватися з урахуванням такої вимоги: людина є найвищою соціальною цінністю, а людські цінності є інтегративним стрижнем як для суспільства, так і держави. У контексті цього варто погодитися з Л. Петровою, що під кутом зору на право як елемент людського буття у його цілісності й доконечності, атрибут людського духу маємо визнати, порівняно з теорією позитивного права, наукову новизну й цілковиту своєрідність тлумачення субстанційної сутності права та істини про нього, його смислу і цінності, первісних засновників у сфері права і визнання права за його першоджерелом⁷. Апеляція до природи та властивостей людської особистості з притаманними їй ідеями, ідеалами, цінностями, інстинктами дає змогу обґрунтувати ідею антропологічної правотворчості, що формується не лише внаслідок цілеспрямованих зусиль законодавця, а й через трансцендентальну природу людини.

Сцієнтично-нарративне пояснення природи права доповнюється індивідуально-ціннісним, яке спирається на конкретний життєвий досвід людини та розгортається у площині інтерсуб'єктивних відносин. Відповідно дозначеного механізму комунікації, право починає розглядатись не як чужа людині сила, що прагне її підкорити, а як цивілізований спосіб спів-буття індивідів. Його сутність – не стільки примус, скільки стимулювання та гарантування нормальної динаміки соціального розвитку. Воно, як і права людини, визначається існуванням лише в процесі життєвої взаємодії людей, місцем їх буття стає простір міжлюдських відносин, а основні принципи розвитку цих взаємовідносин обґрунтовує формула «Я-Інший».

⁶ Максимов С. Правовая реальность: опыт философского осмысления : [монография] / С. Максимов. – Х. : Право, 2002. – С. 54.

⁷ Петрова Л. Фундаментальные проблемы методологии права (философско-правовой дискурс) : [монография] / Л. Петрова. – Х. : Право, 1998. – С. 16.

Інтерсуб'єктивність у доктринальному дискурсі розуміється як міжсуб'єктність і передбачає зв'язок між суб'єктами, не тотожними, не універсальними Я-Я, а одиничними, автономними, рівноправними Я-Інший, що постають й розуміються як унікальний за своєю природою світ екзистенцій⁸. Спів-буття, спів-дія Я та Іншого є умовою розвитку Я. Трансцендентальний досвід Іншості розуміється у ролі соціального дзеркала, вглядаючись у яке Я отримує від нього інформацію, сприймає його, проводить корекцію власної сфери. Відтак, право сприймається не лише як феномен зовнішнього світу, який належить зрозуміти та осмислити, але й як внутрішня духовна сутність мого Я.

Досліджуючи модули правового буття з позиції неklasичних підходів, український філософ права А.В. Стовба констатує: «Право входить у екзистенцію за допомогою діяння. Оскільки наше буття (Dasein) є буттям-з-Іншими, то будь-яке людське діяння в такому спів-бутті викликає наслідки. Правове буття як тяжіння між діянням і правовими наслідками не просто «існує», але править. Таке тяжіння є не тільки «деонтологічно належним», але й екзистенціально-онтологічно необхідним. Ми можемо вести себе певним чином лише стільки, скільки існує Інший, чий образ-буття корелятивно пов'язаний із нами. Іншими словами, у бутті з Іншими ми початково задаємо один одному образ поведінки. Діючи відповідним чином на Інших, ми тим самим необхідним чином викликаємо їх реакцію, тобто правові наслідки, які бумерангом діють на нас»⁹.

Враховуючи той факт, що будь-яке право людини містить як її право вимоги до Іншого, так і її адекватний обов'язок перед Іншим в активній формі зобов'язання, можна припустити як гіпотезу, що саме в такій вкороченій формі – у формі фіксації лише правового обов'язку людини – сформульовано право людини, яке у повній своїй формулі містить як право вимоги людини до Іншого, так і власне правове зобов'язання перед ним (яке активується після забезпечення первісного права вимоги людини).

Таким чином, аналізуючи вищесказане, можна констатувати: антропосоціокультурний підхід з інтерсуб'єктивною традицією змінюють світоглядні основи у пізнанні природи і властивостей права, дозволяючи по-новому трактувати його онтологічні витoki, шукаючи їх виключно у бутті людини, її сутності та діяльності. Керуючись такою методологічною координатою, вихідною об'єктивною основою правовідношення має бути людина як суб'єкт соціальної дійсності – саме вона є одночасно джерелом, творцем і носієм. З точки зору методологічного інструментарію квінтесенцією в цьому процесі стає проголошення протагорівського принципу про «людину як міру всіх речей» та елімінавання сократівської позиції про «мислення людини як атрибут її буття».

Анотація

У статті аналізується антропологічний підхід як методологічна основа правопізнання. Акцентовано увагу на тому, що, виникнувши як результат цілеспрямованої діяльності соціальних суб'єктів, право, зрештою, «замикається» своїми функціями на людині; лише людина як приватний законодавець здатна сформулювати найбільш прийнятні норми для захисту своїх прав, свобод та інтересів.

Summary

The article examines the anthropological approach as a methodological basis knowledge of law. Emerged as a result of targeted social actors, right in the end, «closed» its functions in man; only as a private person legislator is able to create the most appropriate standards to protect the rights, freedoms and interests.

⁸ Ганьба С. Гуманістичний потенціал інтерсуб'єктивного підходу в історії / С. Ганьба, І. Предборська // Вісник Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка : зб. наук. праць. Вип. 4 : Історичні науки. – Кам'янець-Подільський, 2011. – С. 337.

⁹ Некласическая философия права: вопросы и ответы : [монографія] / [С. Максимов, Ю. Пермяков, А. Поляков и др.] ; под общ. ред. А. Стовбы. – Харьков, 2013. – С. 128–129.

Використана література:

1. Александрова О. Проблема людини в філософії: осягнення взаємодії конкурентних і кооперативних засад її буття / О. Александрова // Культура народів Причорномор'я. – 2005. – № 73. – С. 214–217.
2. Ганьба С. Гуманістичний потенціал інтерсуб'єктивного підходу в історії / С. Ганьба, І. Предборська // Вісник Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка : зб. наук. праць. Вип. 4 : Історичні науки. – Кам'янець-Подільський, 2011. – С. 336–344.
3. Достоевский Ф.М. Дневник писателя 1873. Статьи и очерки / Ф.М. Достоевский [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ruslit.traumlibrary.net/book/dostoevsky-pss15-12/dostoevsky-pss15-12.html#work004>.
4. Завальнюк В. Антропологічний вимір сфер буття людини: генезис поглядів / В. Завальнюк // Наукові праці Одеської національної юридичної академії. – 2009. – Том 8. – С. 63–71.
5. Макаренков О. Антроповідповідність права як умова підтримання відкритості суспільства / О. Макаренков // Вісник Львівського університету. Серія юридична : зб. наук. праць. – 2008. – Вип. 46. – С. 3–11.
6. Макаров О. Соотношение права и государства / О. Макаров // Государство и право. – 1995. – № 5. – С. 116–122.
7. Максимов С. Правовая реальность: опыт философского осмысления : [монографія] / С. Максимов. – Х. : Право, 2002. – 328 с.
8. Петрова Л. Фундаментальні проблеми методології права (філософсько-правовий дискурс) : [монографія] / Л. Петрова. – Х. : Право, 1998. – 406 с.
9. Неклассическая философия права: вопросы и ответы : [монографія] / [С. Максимов, Ю. Пермяков, А. Поляков и др.] ; под общ. ред. А. Стовбы. – Харьков, 2013. – 272 с.
10. Т. де Шарден. Феномен человека [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.klex.ru/7ic>.

Наталія Гураленко,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри філософії та теорії права
Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича